

A mássalhangzók egymásra
hatása (a beszédben)

Újabb felfogások

Általában különválasztják a

- fonetikai (koartikulációs) jelenségeket, és a
- fonológiai (fonotaktikai) jelenségeket

Például:

Kassai Ilona 1998. *Fonetika*.

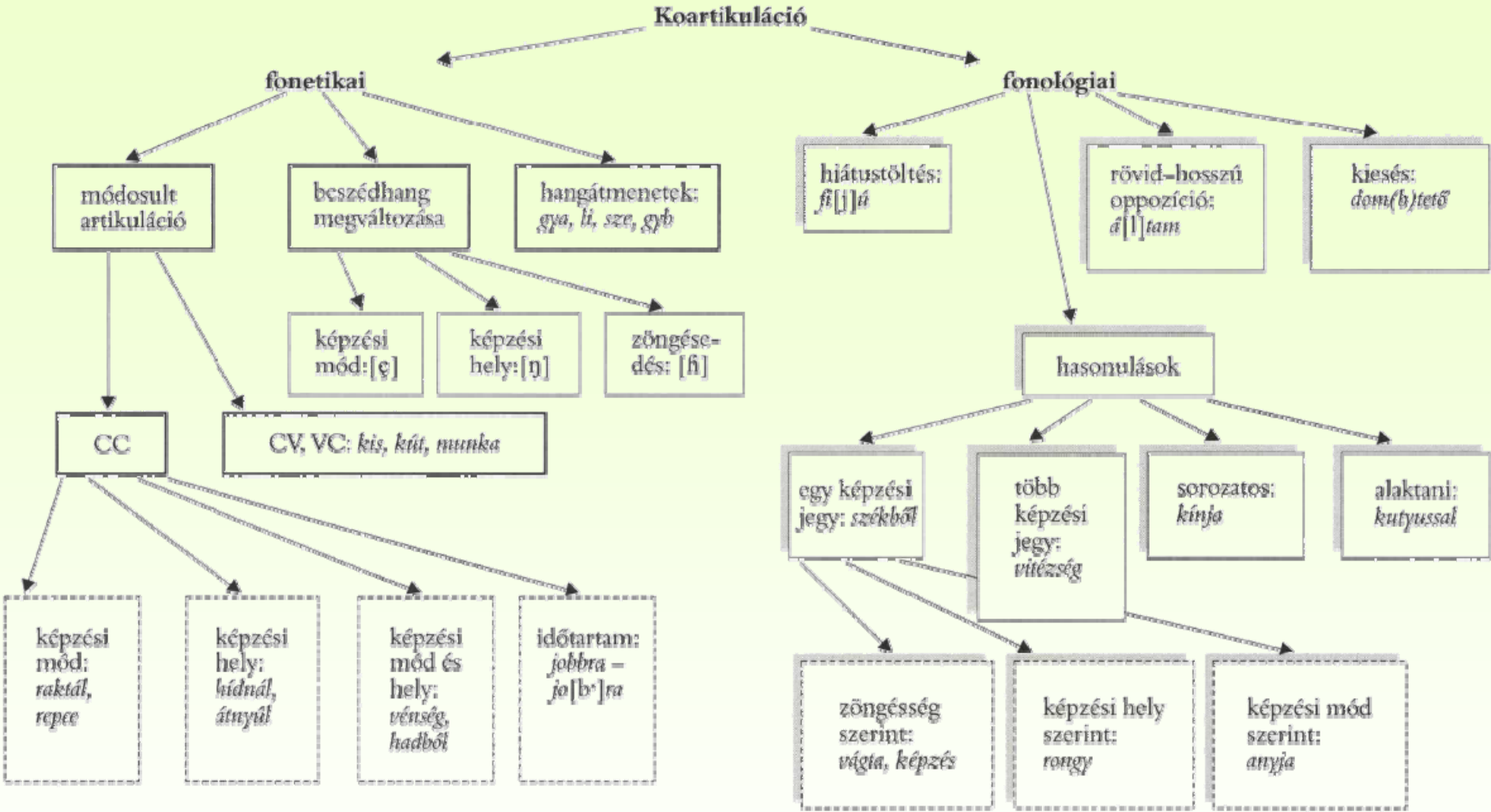
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 142–188.

Kassainál az **igazodás**, a **hasonulások**, az **összeolvadás**, a **rövidülés** és **nyúlás**, a **hangkivetés** és **hangbetoldás**, a **távhasonulás** (pl. *csipke* > *csipcse*) és **metatézis** (*létra* > *rétla*) mind *koartikulációs jelenségek* (171–180)

Gósynál viszont a koartikuláció lehet kétféle:

fonetikai koartikuláció és ***fonológiai koartikuláció***

(Tekintettel rá, hogy az artikulálás, így az együttartikulálás is csak a beszédben fordulhat elő, problémás a *fonetikai koartikuláció*; egyúttal azt is mutatja, hogy a fonetikai és fonológia szétválaszthatatlan, illetve nem is két, hanem egy terület)

Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*.
 Osiris Kiadó, Budapest. 152
 (Fonetikai koartikulációs folyamatok: 151–163;
 Fonológiai koartikuláció: 252–254)

Hagyományos felfogás

Az újabb felfogások felosztásai több bizonytalanságot is mutatnak, az iskolai gyakorlatban talán használhatóbbak ebben a kérdéskörben a hagyományos hangtanok

Tanulják meg:

Papp István 1966. *Mássalhangzó-törvények.*

In: Papp István: *Leíró magyar hangtan.* Budapest. 130–145)

„Mássalhangzótorvények”

- 1. Igazodás**
- 2. Zöngéesség szerinti részleges hasonulás**
- 3. Képzés helye szerinti részleges hasonulás**
- 4. Teljes hasonulás**
- 5. Összeolvadás**
- 6. Rövidülés**
- 7. Kiesés**

Egymás melletti hangok egymásra hatása

hasonító (indukáló) → hasonult (indukált): **előreható**
(progresszív) hasonulás — *az + -val = azzal*

hasonult (indukált) ← hasonító (indukáló): **hátraható**
(regresszív) hasonulás — *az + -val = avval*

„Mássalhangzótorvények”

1. Igazodás

(Figyelem! NEM illeszkedés, ne keverjék a kettőt!)

igazodás ↔ hasonulás

nagyjából ugyanaz a két jelenség, egyben térnek el:

igazodás: az igazodott („megváltozott”) hang az „eredeti” fonéma fővariánsa helyett egy mellékvariáns lesz (ami önmagában nem fordul elő fonémaként): /ing/ [iŋg]

$n \rightarrow \eta$ (az η nem fonéma)

hasonulás: a hasonult („megváltozott”) hang az „eredeti” fonéma fővariánsa helyett egy olyan mellékvariáns lesz, másik fonéma fővariánsa): /azonban/ [azomban]

$n \rightarrow m$ (az m fonéma)

Igazodás

- Képzés helye szerinti
V + C (*k̲icsi, k̲utya*)
C + C (*i̲skola, i̲stálló*)
nazális + C
(*vé̲nség, halan̲dzsa*
szem̲víz, kím̲vallatás
tan̲kerület, szé̲ngáz)
- Ajakműködés szerinti (*tíz, tűz*)

Igazodás

- Zöngéesség szerinti (*lehel; kapç, döfç + dobj, rágj*)

A /j/ sajátos viselkedésű fonéma: ugyan szonoráns, de a felszólító mód jeleként obstruens mássalhangzók utánra kerülhet abszolút szóvégen (+ egy-két szóban akár egy másik szonoráns, az *r* utánra is), és ilyenkor obstruensként realizálódik (hogy sértse a szonoritási hierarchiát). A variánsai felől nézve: a /j/-nek a magyarban három fő allofónja van: az egyik a szonoráns [j] (ennek nincs zöngétlen párja), a másik az obstruens [j̥], és a harmadik ennek a zöngétlen párja, a [ç] (a magyar egyezményes hangjelölésben: *ç*).

A szonoráns *j* (mert szonoráns) nem vesz részt a zöngéességi hasonulásban, az obstruens *j* (mert obstruens) igen (bár esetében igazodásról beszélünk): abszolút szóvégen elsősorban zöngés obstruens után (+ *r* után) zöngés obstruens [j̥]-ként (*dobj, rágj; férj, fúrj, fűrj*), zöngétlen obstruens után zöngétlen obstruens [ç]-ként (*rakç, döfç, köpç*) realizálódik.

A *j* tehát nem rendhagyó vagy felemás viselkedésű, hanem olyan szonoráns fonéma, amely mássalhangzók utáni abszolút szóvégre kerülhet, és ebben a pozícióban obstruensként viselkedik: zörejes zöngés vagy zöngétlen *j*-ként realizálódik.

„Mássalhangzótorvények”

1. Igazodás

HASONULÁSOK:

2. Zöngéesség szerinti részleges hasonulás

3. Képzés helye szerinti részleges hasonulás

4. Teljes hasonulás

5. Összeolvadás (tkp. kölcsönös hasonulás)

Hasonulás

- Részleges hasonulás (egy képzési mozzanat változik)
- Teljes hasonulás (két v. több képzési mozzanat változik; a hasonult képzése azonossá válik a hasonítóval)

Részleges hasonulás

- Képzés helye szerinti (*azomban*)
- Zöngéesség szerinti (*hosztam*)

A zöngéesség szerinti hasonulásban **csak az obstruensek** (zörejhangok) **vesznek részt**, a szonoráns mássalhangzók (*m, n, ny, r, l, j*) nem! Ez utóbbiakat a hagyományos hangtanok mint kivételeket említik, de nem kivételek (és nem is az az ok, hogy „nincs zöngétlen párjuk”), hanem a szonoránsok csak fontikailag zöngések (pontosabban: zöngéhangok), fonológiai értelemben se nem zöngések, se nem zöngétlenek: mint disztinktív jegy nincs zöngéességük. A „felemás” viselkedésű *v* és *h* se felemás:

Zöngéesség szerinti részleges hasonulás

„Felemásnak” mondják, mert

a *h* csak hasonít (*vág+hat = vákhat*), de nem hasonul, a *v* pedig csak hasonul (*hív+hat = hívhat*), de nem hasonít (*húsvét*).

Valójában:

A */h/* obstruens, ezért részt vesz a zöngéesség szerinti hasonulásban, viszont mivel csak magánhangzók előtt áll, mássalhangzó előtt soha, nem fordul elő olyan, hogy a mögötte álló zöngés obstruens „zöngésítse”. A *h* viszont zöngés obstruens után állva „zöngétleníti” azt.

A *h* tehát nem kivétel vagy felemás, fonotaktikai helyzete (hol állhat a szóban) a speciális.

Zöngéesség szerinti részleges hasonulás

„Felemásnak” mondják, mert

a *h* csak hasonít (*vág+hat = vákhat*), de nem hasonul,

a *v* pedig csak hasonul (*hív+hat = híthat*), de nem hasonít (*húsvét*).

Valójában:

A /*v*/ „felemás” viselkedésű, kettős természetű fonéma: obstruens és szonoráns is, másfelől nézve: a /*v*/-nek a magyarban két fő variánsa van: az egyik az obstruens *v* (ennek a zöngétlen párja az *f*), és a szonoráns *v* (ennek nincs zöngétlen párja). Az obstruens *v* (mert obstruens) részt vesz a zöngésségi hasonulásban, a szonoráns *v* (mert szonoráns) nem.

Magánhangzó előtt (így szó elején is – ami találkozhat az előző szó utolsó hangjaként álló zöngétlen obstruenssel – szonoráns *v* áll (*vétel*), ami nem hasonít (*hús+vét = húsvét*) [de pl. a nyugati nyelvjárásokban igen: *huzsvét*], szó végén viszont obstruens a *v* (*hív, sav*), ami hasonul (*híthat, saftól*).

A *v* tehát nem rendhagyó vagy felemás, hanem két beszédhang, amely annak megfelelően viselkednek a zöngésségi hasonulásban, hogy szonoránsok-e vagy obstruensek.

Teljes hasonulás

- **Hangtani kötöttségű**

köz+ség = kösség

- **Alaktani kötöttségű** (morfofonológiai jelenség)

– *asztal+val = asztallal, ablak+vá = ablakká*

– *az/ez+tól/től, ról/ről = attól/ettől, arról/erről*

az/ez+val/vel, vá/vé = avval, azzal / evvel, ezzel, azzá, ezzé)

– *anya+**-ja/-je** = annya, nagy+ja = naggya,*

öcs+je = öccse

– *hagy+**-ja/-je** = haggya, hány+ja = hánnya*

– *szól+**j** = szójjon*

– *olvas+**j(on)** = olvass(on), néz+jen = nézzen*

Összeolvadás

- Hangtani kötöttségű
lát+sz = lácc, hét+szer, barát+ság = baráccság
- Alaktani kötöttségű (morfofonológiai jelenség)
 - *bot+**-ja/-je** = bottya, kín+ja = kínnya*
 - *lát+**-ja/-je** = láttya, ad+ja = aggya*
 - *ad+**-j** = aggy, fon+j = fonny*
 - *tanít+**-j** = taníc cs, tilt+j = tilcs*
 - *lát+**-j** = láss, vet+j = vess*

Az összeolvadás működése kapcsán meg kell említeni, hogy gyakran fakultatív a megvalósulása, és a különböző morfématalálkozásokban eltérő lehet, vö. *t+sz* sokszor = *cc*, de a *Margit-sziget* soha nem **margicciget*.

Az alkalmazkodás mértékét és jellegét befolyásolják: nyelvi (a morfémahatár erőssége), prozódiai (a szótagszerkezet) és stilisztikai tényezők (beszédstílus)

Morfémahatárok a legerősebbtől a leggyöngébbig:

a) toldalékhatár: *menny+be*;

b) összetételhatár: *menny#bolt*;

c) klitikumhatár: *menj be*;

d) szóhatár: *menj balra*;

e) frázishatár: *menj, Béla*;

f) tagmondathatár: *menj, bár*;

g) mondathatár: *Menj. Balfelől...*

„Mássalhangzótorvények”

1. Igazodás
2. Zöngéesség szerinti részleges hasonulás
3. Képzés helye szerinti részleges hasonulás
4. Teljes hasonulás
5. Összeolvadás
6. Rövidülés

A rövidülés a hagyományos felfogás szerint: mássalhangzó mellett nem állhat hosszú mássalhangzó, hanem az megrövidül (*párt+titkár = pártitkár, sark+kör = sarkör, bükk+fa = bükfa*)

Valójában ennél bonyolultabb:

Rövidülés

a. *Balról szegélyezett álgemináták:*

„Kötelező” degemináció, ha a szegélyező mássalhangzó zörejhang:

kosztól [kostol] (analitikus toldalékolás)

direkttermő [direktermö:] (szóösszetétel)

lakj jól [lakjo:l] (szószerkezet)

„Választható” degemináció, ha a szegélyező mássalhangzó nazális:

combból [t^somb(:)ol] (analitikus toldalékolás)

csonttányér [čont(:)a:n^yer] (szóösszetétel)

tank körül [tɔŋk(:)örül] (szószerkezet)

„Nincs degemináció”, ha a szegélyező mássalhangzó likvida:

sztrájkkor [strajk:or] (analitikus toldalékolás)

talppont [tɔlp:ont] (szóösszetétel)

szerb bor [sɛrb:or] (szószerkezet)

Rövidülés

b. *Jobbról szegélyezett álgemináták:*

„Kötelező” degemináció, ha a szegélyező mássalhangzó zörejhang:

kisstílű [kiʃti:lü:] (szóösszetétel)

olasz sztár [olɔstar:] (szószerkezet)

„Választható” degemináció, ha a szegélyező mássalhangzó nazális:

össmink [ö:ʃ(:)miŋk] (szóösszetétel)

kész sznob [ke:s(:)nob] (szószerkezet)

„Nincs degemináció”, ha a szegélyező mássalhangzó likvida:

széppróza [se:pɾo:zɔ] (szóösszetétel)

ügyes srác [üdʲɛʃɾatʰ] (szószerkezet)

„Mássalhangzótorvények”

1. Igazodás
2. Zöngéesség szerinti részleges hasonulás
3. Képzés helye szerinti részleges hasonulás
4. Teljes hasonulás
5. Összeolvadás
6. Rövidülés
7. Kiesés

*mondta = monta, kösd meg = közsmeg,
tekint+get = tekiŋget*

Lanstyák István

Lanstyák István 2009. A beszélt nyelv hangtana.

In: Lanstyák István: *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Stimul, Pozsony. 38–104.

Lapozzák át, minden jelenségre nézzenek példákat!

A honlapról elérhető a teljes könyv is.

Lanstyáknál a két nagy típus az

alkalmazkodás és a

lazítás

Lanstyák István

I. ALKALMAZKODÁS

1. Igazodás

- 1.1. Hangszalagműködés szerinti igazodás
- 1.2. Képzéshely szerinti igazodás
- 1.3. Képzésmód szerinti igazodás
- 1.4. Ajakműködés szerinti igazodás

2. Hasonulás

- 2.1. Részleges hasonulás
- 2.2. Teljes hasonulás
- 2.3. Kölcsönös hasonulás (összeolvadás)

II. LAZÍTÁS

1. Redukció

- 1.1. Hosszú hangok redukciója
- 1.2. Rövid hangok redukciója
- 1.3. Redukciós hangszínváltozás

2. Törlés

- 2.1. Részleges törlés
- 2.2. Teljes törlés

Lanstyák István

I. ALKALMAZKODÁS

1. Igazodás

1.1. Hangszalagműködés szerinti igazodás

1.1.1. Zöngéstlenség

1.1.2. Zöngétlenedés

1.2. Képzéshely szerinti igazodás

1.2.1. Mássalhangzó magánhangzóhoz

1.2.2. Mássalhangzó mássalhangzóhoz

1.3. Képzésmód szerinti igazodás

1.4. Ajakműködés szerinti igazodás

2. Hasonulás

2.1. Részleges hasonulás

2.1.1. Zöngéesség szerinti részleges hasonulás

2.1.2. Képzéshely szerinti részleges hasonulás

a) Szibiláns-hasonulás

b) Nazális-hasonulás

c) Explozív-hasonulás

Lanstyák István

2.2. Teljes hasonulás

2.2.1. Hangtani kötöttségű teljes hasonulás

- a) Explozívák affrikálódása
- b) Spiránsok affrikálódása
- c) Nazálisok teljes hasonulása
- d) Likvidák teljes hasonulása
- e) Egyéb magánhangzóközi mássalhangzó-kapcsolatok teljes hasonulása

2.2.2. Alaktani kötöttségű teljes hasonulás

- a) A *j*-vel kezdődő toldalékok hasonulása
- b) A *v*-vel kezdődő toldalékok hasonulása
- c) Az *ez*, *az* mutató névmások véghangzójának hasonulása

2.3. Kölcsönös hasonulás (összeolvadás)

2.3.1. Hangtani kötöttségű

- a) Összeolvadásos affrikáció
- b) Affrikáták és spiránsok összeolvadása

2.3.2. Alaktani kötöttségű

- a) Összeolvadásos palatalizáció (jésítés)
- b) A *-t* végű igék felszólító módjával kapcsolatos összeolvadás

Lanstyák István

II. LAZÍTÁS

1. Redukció

1.1. Hosszú hangok redukeiója

1.1.1. Mássalhangzó-rövidítés (degemináció)

- a) Mássalhangzó szomszédságában
- b) Magánhangzóközi (intervokális) helyzetben
- c) Abszolút szóvégi helyzetben

1.1.2. Magánhangzó-rövidítés

- a) Felső nyelvállású magánhangzók rövidítése
- b) Középső nyelvállású magánhangzók rövidítése
- c) Alsó nyelvállású magánhangzók rövidítése

1.2. Rövid hangok redukeiója

1.2.1. Ultrarövid hangok keletkezése

- a) Ultrarövid mássalhangzók keletkezése
- b) Ultrarövid magánhangzók keletkezése

1.2.2. Redukciós hangcsere

- a) Redukciós mássalhangzócsere
- b) Redukciós magánhangzócsere

1.3. Redukciós hangszínváltozás

Lanstyák István

2. Törlés

2.1. Részleges törlés

2.1.1. Palatalizálódás

2.1.2. Nazalizálódás

2.1.3. Pótlónyúlás

2.2. Teljes törlés

2.2.1. Mássalhangzó-kivetés

a) Torlódásos kivetés

b) Torlódás nélküli kivetés

2.2.2. Magánhangzó-kivetés (elízió)

a) Horger-törvény (kétnyíltszótagos tendencia)

b) Egyszerű magánhangzó-kivetés

2.2.3. Csonkulás

a) Egyszerejtés (haplológia)

b) Zsugorodás

c) Fúzió (egybeolvadás)

d) Egyszerű csonkulás

Forró Orsolya

Talán a legjobb rendszerezés
(nem kell megtanulni, de nem árt megismerni)

Forró Orsolya 2018. Mássalhangzó-időtartamot érintő jelenségek; Asszimilációs jelenségek; Összeolvadásos jelenségek; Teljes hasonulások; Vokalizálódás; Mássalhangzó-kiesések és betoldások.

In: Forró Orsolya: *A magyar hangtan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

(elérhető a honlapról egyetemi IP-címről)

Forró Orsolya

1. Mászhangzó-időtartamot érintő jelenségek

1.1. Gemináció (ö/tt/ől → ö[t:]ől, zse/bb/en → zse[b:]en)

1.2. Degemináció (bü/kkf/a → bü[kf]a, pa/rtt/ól → pa[rt]ól)

1.3. A háromszoros hosszúságú mászhangzók tilalma

(baro/kk+k/or → baro[k:]or, sa/kk+k/ör → sa[k:]ör,

Bo/nn+n/ál → Bo[n:]ál, pu/ff+f/éle → pu[f:]éle)

Forró Orsolya

2. Asszimilációs jelenségek

2.1. Képzési helyet érintő asszimilációk

2.1.1. A zöngésségi hasonulás (ke/zdhet → ke[sth]et, ke/dvt/elés → ke[tft]telés)

2.1.3. A /v/ és a zöngésségi hasonulás

2.1.4. A /h/ és a zöngésségi hasonulás

2.1.5. A /h/-zöngésedés

2.1.6. A /j/-zöngétlenedés

2.2. Képzési helyet érintő asszimilációk

2.2.1. A nazális hasonulás (szé[m]bánya, vé[n]tyúk)

2.2.2. A szibiláns hasonulás (község → kö[ʃ:]ég, vé/stʃ/engő → vé[ʃtʃ]engő, hú/sz/ák → hú[ʒ:]ák)

2.2.3. Palatalizációk (ö/tc/yúk → ö[c:]úk, ké/tj/ár → ké[ɟ:]ár, ké/tɲ/úl → ké[cɲ]úl)

Forró Orsolya

3. Összeolvadási jelenségek

3.1. Palatális összeolvadás (bá/cj/a → bá[c:]a, ro/jj/on → ro[j:]on, kazá/nj/a → kazá[n:]a)

3.2. Affrikálódás (ö/ts/ör → ö[ts:]ör, ké/tt[ʃ]illag → ké[tʃ:]illag, á/tts/ipel → á[ts:]ipel)

4. Teljes hasonulások

4.1. Likvidahasonulás (vállal/lj/a → vállal[j:]a, ke/llj/en → ke[j:]en, ba/lr/a → ba[r:]a, fe/lr/áz → fel[r:]áz)

4.2. A /v/ teljes hasonulása (hörcsög + -vel → hörcsöggel, nyúl + -vá → nyúllá)

5. Vokalizálódás

5.1. A /n/ vokalizálódása (vénség → v[ẽ:]ség, vánszorog → v[ã:]szorog, manzárd → m[õ:]zárd, kanzsiráf → k[õ:]zsiráf)

5.2. A /l/ vokalizálódása (elme gy → [ɛ:]me gy, dolgozik → d[o:]gozik)

Forró Orsolya

6. Mássalhangzó-kiesések és betoldások

6.1. Mássalhangzó-kiesés (do/bdk/i → do[pk]i, mo/nddm/eg → mo[m:]eg, a/zth/iszem → a[st]iszem vagy a[s]iszem)

6.2. Lexikális h-törlés (olá, plé, ju-val, dü-től)

6.3. A /v/-s töváltózatok (cső – csöve-k, szú – szuva-s)

6.4. /j/~0 váltakozás a toldalékokban (láb-a, szempillá-ja, szem-e, tüde-je; láb-uk; kényeztet-i, üt-i, bánt-ja, simogat-ja)

Elekfi László

Leggazdagabb adatmennyiséget feldolgozó,
igen részletes:

Elekfi László 1992.

*A magyar hangkapcsolódások fonetikai és
fonológiai szabályai.*

MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.

(elérhető a honlapról)